

## **УКРАЇНСЬКА ПРЕСА 1905-1914 РОКІВ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Деякі питання історії української преси періоду першої демократичної революції та післяреволюційної доби стали предметом дослідження вітчизняних істориків<sup>1</sup>. Однак поки що відсутні праці, які б всебічно висвітлювали загальну картину

україномовної преси Росії даного періоду. Майже не дослідженим являється джерелознавчий аспект цієї широкої проблеми. А між тим, українська періодика являється комплексом історичних джерел з історії українського просвітницького та національно-визвольного руху.

Зародження і формування української преси в Російській імперії починається в період першої демократичної революції 1905-1907 років. Відразу після проголошення Маніфесту 17 жовтня, за яким населенню було надано свободу слова, у Лубнах, на Полтавщині, вийшов перший номер газети "Хлібороб". Це була перша українська газета в Наддніпрянській Україні. І хоча цей друкований орган не став загальноукраїнською газетою, він являється важливим джерелом з історії національно - творчого поступу української інтелігенції. Відкривав газету вірш Т.Шевченка "Учітєся, брати мої". На шпальтах видання дослідник знайде постанови сходів, резолюції селянських громад щодо аграрного питання, освіти тощо. Тут же друкувалися редакційні статті "Що таке виборче право", "Про вольності громадянські", коментувалися положення царського маніфесту. З газети ми дізнаємося про характер національних вимог полтавської інтелігенції. Про це говориться в статтях "Про автономію", "Про Фінляндію" та інших. Видання "Хлібороба" було недовгим. На п'ятому номері, що вийшов у січні 1906 року, його було заборонено, а спроби видавця В.Шемета відновити часопис під назвою "Хліборобська справа" успіху не мали.

Наступним цінним для дослідників виданням являється тижневик "Рідний край", що побачив світ 24 грудня 1905 року у Полтаві. Його видавцем був Г.Маркевич, а відповідальним редактором М.Дмитрієв та Г.Коваленко. З 20 жовтня 1907 року його видання переноситься до Києва під редагуванням О.П.Косач (Олени Пчілки). На сторінках газети систематично друкувалися статті, присвячені національно-культурним питанням, зокрема під рубриками "Що діється в Україні, також в Галичині й на Буковині", "Що діється в цілій Росії", "Дописи ..." та ін. Прагнучи консолідувати націю, редакція зверталася до всіх українців, яких доля розкидала по Сибіру, Туркестану, Далекому Сходу із закликом вести "боротьбу за свою народність"<sup>2</sup>. Велике значення "Рідний край" приділяв популяризації художньої літератури, в першу чергу, української, друкував статті з проблем науки, політики, економіки.

Першою всеукраїнською газетою на території Російської держави, своєрідним флагманом української преси була газета

“Громадська думка”. Її дослідженню варто приділити особливу увагу, оскільки це унікальне джерело із історії України початку ХХ ст.

Перший номер “Громадської думки” вийшов 31 грудня 1905 року. Видавцем і редактором газети був відомий журналіст і громадський діяч Володимир Леонтович. Колектив співробітників газети ввібрав у себе літераторів та вчених України. В оголошеному редакцією списку значаться письменники В.Винниченко, Б.Грінченко, І.Франко, М.Коцюбинський, П.Мирний та інші, а також професори М.Грушевський, В.Антонович, А.Кримський. Перелік цих імен свідчить, що “Громадська думка” являлась не просто періодичним виданням, а визначним центром концентрації передової української думки, місцем консолідації суспільно-політичних і наукових сил українського народу. В підзаголовку вказувалося, що “Громадська думка” – це щоденна політична, економічна і літературна газета.

Найхарактернішими рубриками газети були: “По Україні”, “По Росії”, “У Києві”, “За кордоном”, “Дописи”, “Телеграми” та інші.

По суті це перший український часопис нової доби, одне із джерел, з якого сучасники можуть черпати цікаву і різнобічну інформацію з українського життя на початку нашого століття.

“Справдилося! Давно сподіваний час настав ... Вперше сьогодні ми прилюдно виступаємо з своїм словом, вперше сьогодні піднімаємо і свій голос в оборону потреб і прав українського народу його рідною мовою”, – такими словами передовиці відкривався перший номер “Громадської думки”.

В статті Михайла Сергійовича Грушевського “Дорогою Віків”, опублікованій в цьому номері, був зроблений короткий огляд політичної історії України XVII-XIX століть і зазначено, що “тепер ідеали свої шукаємо не в минувшині, а в будуччині”. Стаття звала всі культурницькі сили активізуватися на благо нової України<sup>3</sup>.

Газета “Громадська думка” вмістила в себе ряд статей видатного українського історика, які ніколи не перевидавалися, і тому являється значним історіографічним джерелом для дослідника. Варто в першу чергу назвати статті М.Грушевського в №1.6, 23 та ін. Так, в статті “Українські кафедри”, опублікованій 4 лютого 1906 року, М.Грушевський виступив з підтримкою студентів-українців Одеського університету, які зажадали відкриття “кількох кафедр з українознавства з тим, щоб виклади тих предметів відбувалися на українській мові”<sup>4</sup>.

Однак слід зазнати, що газета не замикалася у виключно українських проблемах. Вона мала спеціальну рубрику "З російського життя", де вміщувались матеріали, в яких висвітлювалось політичне і культурне життя російського народу. Значна частина публікацій була присвячена єврейському питанню. В цих публікаціях рішуче засуджувались прояви антисемітизму на Україні. (Див. №11, 23, 41, 99, 106 та ін.)

Українська газета приділяла велику увагу політичному життю на Україні і в Росії. Вона є джерелом відомостей про діяльність різноманітних політичних партій і рухів. Надзвичайно цікавий матеріал був опублікований "Громадською думкою" 14 травня 1906 року під заголовком "Дещо про наші партії". В ньому зроблено аналіз діяльності українських політичних партій: УДРП (української демократично-радикальної партії), УСДРП (української соціал-демократичної партії) та УНП (української народної партії). Газета найомить нас з програмними цілями цих партій, основними напрямками їх діяльності<sup>5</sup>. Газета являється цінним джерелом з історії виборі до Державної Думи. З березня 1906 року "Громадська думка" систематично друкує матеріали, присвячені цьому питанню. Редакція ввела тимчасову рубрику "Як у нас вибирають", під якою публікували статті, замітки про виборчу кампанію, давала рекомендації вибрати до Думи свідомих українців, якими на селі були переважно вчителі, а в місті письменники, літератори, журналісти. Так, в Києві пропонувалося обрати Б.Грінченка, І.Луцицького, Є.Чикаленка та ін.<sup>6</sup> Після проведення виборів газета друкує аналітичні статті "Що дали вибори", повідомлення про створення Української парламентської групи в Державній Думі, яку очолив адвокат із Чернігова І.Шраг. На думку редакції, українські послы (депутати) мають виступати одностайно в національному питанні, незважаючи на партійні протиріччя<sup>7</sup>. Після розгону Думи газета висловила співчуття селянам, які покладали на парламент значні надії.<sup>8</sup>

Багато уваги приділялося культурному життю на Україні в цей період. З шпальт газети ми дізнаємося про проведення концерту, присвяченому пам'яті Т.Г.Шевченка в Києві (№69), про народні концерти в містах України (№77), про діяльність церковно-історично-археологічного товариства на Поділлі (№82) та ін.

Газета "Громадська думка" є цінним джерелом до вивчення історії української преси періоду першої революції в Росії. По матеріалам газети можна простежити виникнення українських

періодичних видань, а саме: “Світова Зірниця” (Могилів-Подільський), “Добра порада” (Катеринослав), “Народна справа” – “Вісті” (Одеса), “Слобожанщина” (Харків), “Боротьба” (Київ) та інші.

“Громадська думка” не лише давала інформацію про ці газети, а й активно підтримувала їх видання. Так, з березня 1906 року газета з обуренням писала про закриття в Одесі української газети “Народна справа”, але тут же сповіщала, що замість неї виходитиме тижневик “Вісті” під редакцією пані Шелухіної. “Українське діло в Одесі шириться”, – констатувала газета.

Разом з тим “Громадська думка” гостро критикувала ті газети, які боролися з відродженням української культури з відкритих шовіністичних позицій. 22 липня 1906 р. в газеті була опублікована стаття Бориса Грінченка “Народні вчителі та українська школа”, в якій говорилось: “Такі газети, як “Киевлянин”, “Московские ведомости”, “Новое время” та їх прихильники говорять, що весь цей рух є ніщо інше, як результат пропаганди “сепаратистів”, “українофілів”, а то й польської інтриги. Але з такими газетами ніхто не розмовляє, тому і я нічого не буду тут казати про їх поліцейські досліді”, – резюмує автор.<sup>9</sup>

Поважаючи традиції українського народу, його християнські почуття, “Громадська думка” відзначила день Пасхи спеціальним поздоровленням народу. 2 квітня 1906 року номер газети вийшов під великим заголовком: “Христос Воскрес!” “Вперше нам доводиться вітати тебе, дорогий читачу, – писала газета, – в сей великий день нашим рідним словом, вперше за довгі-предовгі часи життя українського народу! Хотілося б, що се перше привітання було справжнім вітанням радості і щастя”. В цей день газета вийшла на шести сторінках замість чотирьох.<sup>10</sup>

Влітку 1906 року український часопис друкував матеріали з одеського життя, в тому числі з історії одеського університету. В номері від 9 червня дослідник знайде “Заяву Одеської української громади в справі українських кафедр в університеті”. Редакція нагадувала читачам, що ще 8 жовтня 1905 року студенти Одеського університету прийняли пропозицію української студентської громади про створення в університеті 4-х українських кафедр, а саме: історії України, історії українського права, української мови та історії українського письменства, а також, щоб ці науки викладалися українською мовою. Як видно із опублікованої заяви, її підписали 89 чоловік.<sup>11</sup> Для дослідника історії Одещини даного періоду інтерес

можуть мати матеріали “Громадської думки”, опубліковані в №23, 50, 55, 131, 159 та ін.

З 26 липня 1906 року (№171) видавцем газети “Громадська думка” стає Євген Чикаленко. Незважаючи на переслідування з боку царського уряду, газета продовжує розвивати демократичні традиції українського народу, стояти на сторожі його національних інтересів. Як відомо із листа Б.Гринченка В Гнатюку від 21 березня 1906 року вже за перші неповні три місяці друкування проти “Громадської думки” було одинадцять судових справ.<sup>12</sup> 18 серпня 1906 року вийшов останній номер газети. Вона була закрита київським губернатором, як газета шкідливого для влади напрямку.

Серед регіональної української преси, яка має джерелознавчу цінність заслуговує на увагу одеська періодика. Так, 8 січня 1906 року в Одесі вийшов перший і єдиний номер газети “Народна справа”. Як свідчить підзаголовок, це була політична, наукова і літературна газета. Редагував видання один із керівників одеської “Просвіти”, лікар за фахом, І.Луценко. З цього часопису ми дізнаємося про перше українське віче в Одесі, ознайомимося з доповіддю, яку виголосив на ньому відомий діяч “Просвіти” Д.Шелухін. В редакційній статті “Народної справи” зазначалося, що вона буде кликати до єдності та до національного життя зрушені та зпольщені частки інтелігентної української громади”<sup>13</sup>. 5 лютого 1906 року на зміну “Народній справі” почала видаватися газета “Вісти” під редакцією Л.Шелухіної. З передової статті газети окреслюється політичне кредо української інтелігенції в Одесі: “ми стоїмо за однакові і рівні права всіх народів Росії на їх національно-культурне і політичне життя; за найширшу і найбільшу освіту кожної людини на її національному ґрунті; за розбудження творчих сил народу і його самодіяльність; за децентралізацію і право в крайовому і місцевому житті...”<sup>14</sup> Викликають інтерес статті “Про Державну Думу”, “Марксизм і націоналізм”, “Товариство “Просвіта” та інші.<sup>15</sup> Останній здвоєний четвертий-п'ятий номер був присвячений 45-й річниці з дня смерті Т.Г.Шевченка.

Серед інших місцевих українських газет слід назвати тижневик “Запоріжжя”, що вийшов 23 лютого в Катеринославі за редакцією відомого історика Д.Яворницького. Газета привертає увагу цікавими статтями “Як вільних українських козаків зроблено кріпаками”, “Чи брати участь у виборах”, “Наші завдання”. Редактор не побоявся вмістити в газету заборонений вірш Т.Г.Шевченка “Розкрита могила”, за що газета і була заборонена.

Про це дала повідомлення всеукраїнська “Громадська думка”<sup>16</sup>.

15 вересня 1906 року замість “Громадської думки” у Києві починає видаватися газета “Рада”. Її видавцем був Є.Чикаленко, а редактором М.Павловський. З газетою тісно співробітничали С.Єфремов, В.Степаненко, С.Петлюра, Б.Грінченко та інші. С.Петлюра був деякий час секретарем “Ради”. Але після обрання його редактором соціал-демократичного тижневика “Слово”, з яким “Рада” нерідко полемізувала, С.Петлюра залишив редакцію “Ради”.

Для більш повного уявлення про стан української преси цікаво ознайомитись із таким джерелом, як праці С.Петлюри, одного із провідних українських журналістів цього періоду. Його роботи “Критика чи деморалізація”, “Про переоцінку”, “До практичних завдань українства” та деякі інші вміщують серйозний аналіз української періодики. Він зокрема рекомендував журналістам, літераторам звертати увагу на те “щоб їх статті справді приносили користь читачеві, сприяючи його розвитку, розширюючи та поглиблюючи його світогляд, збуджуючи його думку та вводячи його в круг все нових думок, все нових ідейних, громадських і наукових інтересів”<sup>17</sup>. Аналіз становищу української преси був зроблений також співробітником “Ради” С.Єфремовим. Підкреслюючи виключне значення преси для розвитку національного руху, він писав, що “наприкінці першого десятиліття ХХ ст. з усіх здобутків українства революційної доби залишилась була сама преса”<sup>18</sup>. Це зауваження має ще більше стимулювати дослідників до вивчення джерелознавчих аспектів української періодики, не ігноруючи при цьому вивчення ролі преси як суб’єкта культурно-історичного процесу.

З осені 1906 року газета “Рада” стає провідною газетою в Україні. Українська інтелігенція називала її своїм “національним університетом”<sup>19</sup>. На сторінках газети публікувались вимоги студентів Київського університету про обов’язкове введення у навчальний процес української мови. Під рубрикою “Листи до редакції” була надрукована заява учнів київської гімназії з підтримкою вільного розвитку української мови<sup>20</sup>. Значну джерелознавчу цінність мають публікації С.Єфремова. В них дається аналіз діяльності політичних партій в Україні. (Див. “Рада”, 1907, №10). розглядаються причини та умови розвитку національного руху (№53, 265 та ін.), обговорювались проблеми розвитку української культури. Газета віддала шану видатному літератору Б.Грінченку, відгукнувшись на його смерть в 1910 р. серією матеріалів,<sup>21</sup> а пізніше

стала друкувати різноманітні матеріали на вшанування пам'яті Т.Шевченка.

Слід зазначити, що "Рада" як і "Громадська думка" постійно працювала під поліцейським наглядом. Серед найпоширеніших санкцій С.Єфремов називав "заборону продажу, грошові кари, судові процеси, навіть репресії проти читачів та передплатників і т. ін."<sup>22</sup> В січні 1907 р. в редакції "Ради" був обшук, під час якого знайшли заборонену літературу, антиурядові оригінали статей, під отовлених до друку. За звинуваченням у "державних злочинах" заарештували С.Єфремова та В.Винниченка, які за великі грошові суми у заклад були звільнені з тюрми<sup>23</sup>.

З 1911 року, коли в Росії активізувалася боротьба з "мазепинством", "Рада" публікує ряд статей, в яких розвінчується антиукраїнська кампанія в пресі. Матеріали на захист української мови, культури постійно з'являються на шпальтах газети в 1912-1914 роках. Серед матеріалів часто зустрічаються конкретні факти переслідування української культури, дається політична оцінка цим фактам, піддається критиці російський шовінізм тощо<sup>24</sup>. Але з початком першої світової війни російський уряд заводить військову цензуру і забороняє українську періодичну пресу. Вже на другий день війни був припинений випуск єдиної щоденної на Наддніпрянській Україні газети "Рада". Коментуючи пізніше факт заборони української преси, В.Винниченко зазначав, що "до неї приложено було заборону раніше, ніж до німецької мови"<sup>25</sup>.

Таким чином, більшість українських газет цього періоду існували недовго, видавалися обмеженими тиражами. Однак їхна джерелознавча цінність безперечна. Їх вивчення дозволяє визначити внесок періодики у розвиток української культури, політичної думки, національної самосвідомості. Введення цього комплексу джерел в науковий обіг дозволить краще відтворити процес громадсько-політичного життя в Україні, шляхи формування і консолідації української нації.

### Примітки

1. Грінченко Б. Тяжким шляхом: Про українську пресу. - К., 1906; Доманицький В. Українська преса в 1906 р. // Україна - 1907. - Т. I.; Воробей П. І. З історії української преси в Росії (1905-1914рр.) // Укр. іст. журнал. - 1971. №10; Домбровський О. І., Сурай Ю. І. Газета "Громадська думка як пам'ятка історії." // Праці Центру пам'яткознавства. - Випуск 2. - Київ, 1993; Круський І. В. Національно-патріотична журналістика України (Друга половина XIX- перша чверть XX ст.), - Львів 1995.

2. Див.: Круський І. В. Національно-патріотична журналістика України. - Львів, 1995. - С. 31.

3. "Громадська думка", 1905, 31 грудня.
4. "Громадська думка", 1906, 4 лютого.
5. "Громадська думка", 1906, 14 травня.
6. "Громадська думка", 1906, 15 березня.
7. "Громадська думка", 1906, 25 квітня; 1 травня.
8. "Громадська думка", 1906, 7 липня.
9. "Громадська думка", 1906, 22 липня.
10. "Громадська думка", 1906, 2 квітня.
11. "Громадська думка", 1906, 9 червня.
12. Див.: Гринченко Б. Твори в 2-х томах. – Т. I. – К., 1963. – С. XIII.
13. "Народна справа", 1906, 8 січня.
14. "Вісти", 1906, 5 лютого.
15. "Вісти", 1906, 15 лютого, 22 лютого.
16. "Громадська думка", 1906, 12 липня.
17. Петлюра Симон. Статті - К., 1993. – С. 75.
18. Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 569.
19. Сидоренко О., Шудря Н. Нездійснені проекти українських видань II пол. XIX-поч. XX ст. // Вісник Київського державного університету. – К., 1991. – Вип. 2, 3. – С. 38.
20. "Рада", 1906, 18 листопада.
21. "Рада", 1910, 26 листопада.
22. Єфремов Сергій. Вказ. праця. – С. 569
23. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України. – Львів, 1995. – С. 44-45.
24. Див. "Рада", 5 липня, 12 липня, 31 липня.
25. Винниченко В. Відродження нації. – Ч. 1. – К., Відень, 1920. – С. 64.